

СИНЕРГЕТИКА ЖАНА КЫЗМАТТАШТЫКТЫН ПЕДАГОГИКАСЫ – БУЛ БИЛИМ БЕРҮҮНҮ МОДЕРНИЗАЦИЯЛООНУН НЕГИЗИ

СИНЕРГЕТИКА И ПЕДАГОГИКА СОТРУДНИЧЕСТВА – ЭТО ОСНОВА МОДЕРНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: Таалим-тарбия процессиндеги өнөктөштүк (педагогикалык кызматташтык) аркылуу билим берүү, синергетикалык билим берүү же окутуу процессине синергетикалык мамиле. Таалим-тарбия процессиндеги педагогикалык кызматташтык жана синергетикалык билим берүү – бул билим берүүнү модернизациялоонун инновациялык эффективдүү технологиясынын бири.

Түйүндүү сөздөр: синергетика, ийкемдүү, жаңы нук, мугалим-новатор, кызматташтыктын (өнөктөштүктүн) педагогикасы, педагогикадагы рыноктук система, ж.б.

Ключевые слова: Синергетика, гибкое новое русло, учитель-новатор, педагогика сотрудничества, рыночная система в педагогике.

Азыркы кездеги жаштар коомдогу экономикалык-социалдык абалды, тарыхый окуяларды, фактыларды талдап, аларды жаңы илимий көз менен карап, коомду өзгөртүү милдетин аткарышы мезгил талабы. Ал табигый көрүнүшкө өтүүнүн зарылдыгын илимий билим жана таалим-тарбия процессин илимий негизде ийкемдүү башкаруу аркылуу жолго салууга болот.

Синергетика кубулушу таалим-тарбия процесси менен үндөш. Өзү коомдогу, табияттагы бардык кыймыл, өзгөрүү, өнүгүү процесстери синергетика менен байланышкан. Маселен: физикалык, химиялык, биологиялык кубулуштар ал эле эмес коомдук тарыхый окуялар, фактылар да синергетиканын мыйзамдарына баш ийет. Ошондуктан таалим-тарбия жаатында да синергетика кубулушун мыйзам ченемдерин ишке киргизгенибиз туура болоор.

Бул синергетика деген Грек тилинен сөзмө-сөз которгондо табият кубулуштарынын, процесстердин өз алдынча уюштурулушу менен макулдашылган кызматташуусун түшүндүрөт. Кеңири маанисинде жалпы илимдер аралык кубулуштардын жана татаал тең салмаксыз коомдук процесстердин системаларынын мыйзам ченемдерин үйрөнүүчү илимди айтышат. Синергетиканы терең изилдеген немец окумуштуусу (Германия, Штутгарт университет) Г. Хакен болгон. Ал эми совет кумуштууларынан Н. Винера, Е.Н. Князева, С.П. Курдюмовой, А.Г. Макланова, В.В. Маткина, Ю.В. Шарониналар илимий инновациялык көз караш менен синергетиканын педагогикалык

процесстеги окшоштуктарын, айрым айырмачылыктарын далилдешкен [1.2].

Биз таалим-тарбия процессинде, коомдо синергетика кубулушу кыймылга келгенде гана, педагогикалык процессте, коомдо өнүгүү кыймылы пайда болоорун түшүнүүбүз керек. Синергетика аркылуу таалим-тарбиялоонун натыйжасынын өнүгүү мыйзамын түшүнүп, жана анын мыйзам ченеминин теориясын өздөштүргөн болсок, педагогикалык процессти башкаруунунун технологиясын түшүнгөн болоор элек. Анткени алар табиятынан тектеш. Ал процесс ордунан жылгандан соң өзүнөн-өзү педагогикалык процесстердин өнүгүүсү алга кыймылга келет.

Айрым учурда батыштын идеяларын колдобогондор да бар бирок, өнүгүүнүн эффективдүү жолу регионго, улуттук кыртышка карабайт. Жакшы натыйжа берчү теория, тажырыйба технология курал, каражаттын милдетин гана аткарат. Маселен: биз батыштан келген трактор, автомашина, самолет ж.б техника, технологияларды пайдаланып эле келе жатпайбызбы, өнүгүүнүн технологиялары деле ошондой эле кеп. Азыркы кезде, дүйнөлүк алдынкы тажырыйба, технологияларды четке кагымыш этип, азыркы учурда улуттук кыртыштан чыккан өнүгүүнүн идеяларын пайдалануу керек деген ультра улутчулдар да жок эмес. Албетте, өзүбүздүкү болсо аны пайдаланганга не жетсин, айла жоктон дүйнөлүк тажырыйбага кайрылууга туура келип жатпайбы. Ушул тапта Кытай эл Республикасы СССРдин новатор мугалимдеринин тажырыйбасын колдонуп, билим сапаты боюнча дүйнөлүк аренада алдынкы орунга чыкты го.

Азыр билим берүү тармагында синергетика илимин пайдаланып туура таалим-тарбия берүү, айкын жолго салуу проблемасы турат. Педагогикадагы өнөктөштүктүн өзү эле синергетика жана ошол эле учурда рыноктук мамиле бирок, али эч кимибиз ага андай аныктама бере элекпиз. Бул адамдардын ортосундагы өз ара карым-катнаштын синергетикасы болуп саналат. Бирок, коомдун, жаштардын бул проблемаларын чечүүдө ички өнүгүүгө түрткү берчү жагдайлар, ушуга окшогон позитивдүү, өнүгүүгө жол ашчу ички карама-каршылыктардын болушу да маанилүү.

Ал маселе ички карама-каршылыктардын (синергетиканын) кыймылдаткыч күчтөрүнүн ба-

гыттарын, энергиясын аныктап таалим-тарбия процессине киргизүү, пайдаланууда турат. Ушундай илимий теорияларды, жаңыча мамилелерди, инновациялык илимий изилдөөлөрдү, жаңы өңүттөн карап, алардын ичине катылган алдыңкы башкаруунун технологияларын, педагогикалык тажырыйбаларды талдоону, жалпылоону убакыт талап кылып жатат. Бул теория жалаң эле педагогикага тийешелүү эмес, бул чоң фундаменталдуу теория табигый кубулуштар, процесстерди изилдөөдөн келип чыккандыктан, аны таалим-тарбия процессинде, жалпы коомдун өнүгүшү жана аны башкаруу үчүн пайдалансак жакшы болот эле. Андыктан бул теориянын фундаменталдуулугу, универсалдуулугу ошондо турат. Арийне, бардык коомдук процесстердин өнүгүүсүнүн прогрессивдүү жолу катары да колдонсок болмок. Синергетиканы өнүктүрүүчү негизги теория катары бааласак болот. Азыр синергетиканын теориясы белгилүү болгону менен кай жерде, кантип колдонушту дагы эле билбей жатабыз. Билим берүүнү, мамлекетти башкаруунун, өнүгүүнүн эффект берчү теориясы турса аны асмандан издейбиз.

Илимий-техникалык прогресс, коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр боюнча билимдерди турмушта колдонуу маданиятынын, методдорунун жетишсиздиги, орто мектепте окуучулардын, ЖОЖдордо студенттердин илимий көз караштарын калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн деңгээлин жогорлатууну, башкаруунун илимий ыкмаларын колонуунун зарылдыгын далилдөө жана ушул багытта илимий изилдөөлөрдү жүргүзүүнү коом, талап кылууда.

Эки субъектин (мугалим менен окуучунун) ортосундагы келишүү атайын түзүлгөн келишим эмес, коомдо билимдин керектөөсүнөн, окуучунун ички талабынан келип чыккан зарылдык болушу кажет. Эки ортодо педагогикалык кызматташтыктын (өнөкөштүктүн) түзүлүшү аркылуу, таалим-тарбия процессинин жүрүшүн башкаруу же таалим-тарбия жаатында рыноктук башкаруунун пайда болушу табигый мыйзам ченемдүү көрүнүш. Ал эми таалим-тарбия процесси да рыноктун табигый жолуна түшүшү мыйзам ченемдүү нерсе эмеспи. Диалектиканын мыйзамы боюнча өз ара келишим, кызматташуу (өнөктөшүү) болбогон жерде кызматташтыктын педагогикасынын теориясынын негизинде таалим-тарбия процессинин да, рыноктун да, мамлекеттин да өнүгүүсү ишке ашпасы белгилүү.

Таалим-тарбиянын бул кызматташуунун гуманисттик башкаруу системасы эки тараптын бири-бирин колдоосу-көмөктөшүүсү менен эки жактын кызыкчылыгын көздөө жолу менен ишке ашат. Мындай таалим-тарбияга болгон кызматташуу аркылуу ийкемдүү башкаруу мамилеси

“кызматташтыктын педагогикасы” делип аталып калган (1980-88 жылдар). Ал мезгил психологиядагы, педагогикадагы инновациялык ачылыш болгон. Бул педагогикалык инновация азыр да күчүн жоготпойт. Бул педагогиканын өнүгүү жолу табигый жана рыноктук процесс. Ошондуктан ал түбөлүктүү өнүгүп турчу жандуу педагогикалык система жана процесс. Ал мезгилдин өзгөрүшүнө карата формасын гана өзгөртүшү мүмкүн. Маңызы ошол бойдон кала берет. Ал эки тараптуу кызыкчылыктардан келип чыккан рыноктук мамиле. Себеби ал эки тараптын тең башын кошкон жандуу рыноктук мамиленин пайда кылып жатат.

Биз рынок заманына кирдик. А рынок кызыкчылыктарды, өз ара мамилелерди, конкуренцияны, ортодогу тартипти пайда кылаары белгилүү. Ал идея, тажырыйбалардын башында СССРдин окумуштуу-педагогдору В.А. Сухомлинский, Ш.А. Амонашвили, М.П. Шетинин жаңычыл практик-мугалимдер В.Ф. Шаталов, И.П. Волков, С.Н. Лысенкова, Е.Н. Ильин, С. Соловейчик ж.б болушкан. Ал эми кыргызстандык жаңычыл эл мугалимдери М. Базаркулов, Б. Исаков, Е.Б. Якирлер болушту. Ушул аты аталган окумуштуу-педагогдордун азыркы мезгилге таңсык жаратып жаткан таалим-тарбия процессин башкаруу боюнча даяр жаңы идея-тажырыйбалары ишке ашпай келатат. Бу күндө бул новатор-мугалимдердин тажырыйбасы Кытай эл республикасында кеңири өздөштүрүлүп пайдаланылып жаткандын эсебинен билим берүүнүн сапаты боюнча дүйнөдө биринчи орунга чыкты. А биз бар тажрыйбаны колдоно албай келебиз.

Ал өз ара мугалим менен окуучунун ортосундагы билим жана адам болууга умтулган кызыкчылыктар, максаттуу мамилелер же ал таалим-тарбия процессинин натыйжалуу жүрүшү менен кыйыр түрдө ынандыруу аркылуу башкаруунун эффективдүү жаңы багыттары. Муну педагогикадагы рыноктук башкаруу деп коркпой айтсак жарашат. Кызыкчылыктар деген сөз эртеңки финансы жана ар кандай сый, моралдик колдоо маселелерин түшүндүрөт. Ошол учурда түздөн-түз ортодо финансы маселеси болбогону менен ал келечекте өз жолу менен ага алып келиши мыйзам ченемдүү. Бирок, ал окумуштуу-практик мугалимдер педагогикадагы рыноктук мамиле деп, аны белгилешкен эмес. Арийне, алар таалим-тарбиялоонун натыйжалуу технологиясын табышканы менен баалуу да, барктуу да.

Анткени, алардын идея-тажырыйбалары жаңы заман келгенге чейин чыккан педагогикадагы инновациялар эле. Ал идея-тажырыйбалар коомдун “бороон кабарчысы” болгону менен экономикалык кризиске тебеленип калды. Эми унутулуп баратат. Ушул теория, тажырыйбалар азыр-

кы коомдун өнүгүү мыйзамына үндөш, бирок, алгач аткаруу үчүн кылдат анализдөөнү, тырышчаактыкты, теориялык билимди, максатка талыкпай умтулууну талап кылат. Анткени менен, бул педагогикадагы рыноктук мамиле эки тараптын тең бирдей кызыкчылыгын жана адамзат тагдырын көздөгөндүгү менен баалуу, натыйжасы көзгө көрүнүктүү, ачык-айкын, анык.

Алардын теория, педагогикалык тажрыйбалары саясатташпаган, түбөлүктүү адамзат маселесин көтөргөндүгү, өз ара ыктыярдуу адамдык карым-катнаштан келип чыккандыгы менен бааланат. “Педагогикалык кызматташтыктын” теория-практикасын педагогика, психология илимдериндеги ири фундаменталдык ачылыш катары айтсак да жарашат. Бул педагогикалык кызматташтык мамлекеттин экономикалык, социалдык, саясий маселерин чечиши айкын маселе. Кызматташтыктын педагогикасынын таасиринин натыйжасында таалим-тарбия процессинде өздөшүүнүн сапаты жакшырат, өз ара биргелешип эмгектенүү маданиятына жана өнөктошүп мамиле түзүүгө үйрөнүшөт.

Кыргызстанда да бул теория-тажырыйбаны аркалаган новатор-педагогдордун жолун жолдогон алгачкы карлыгачтар да, чыга баштаган эле. Алар: Таластан Б. Исаков, Жалал-Абаддан С. Токтогулов, Ж. Куваков жана башкалар болушкан. Бирок, коомдо экономикалык өнүгүү кризиске туш болуп, ал билим берүү тармагына кедергисин тийгизип, мугалимдердин ындынын өчүрүп салгандыктан, турмушка ашпай келүүдө.

Азыркы күндө “окуучулар, студенттер окумуш этип, мугалимдер окутумуш” болуп калышты.

Изилдөөнүн жыйынтыктары илимий жаңылыгы жана теориялык баалуулугу:

- педагогикалык (синергетикалык) кызматташтыктын гуманисттик башкаруусундагы эки тараптын бир максатты көздөп бири-бирин колдоосу, көмөктөшүүсү эки жактын тең кызыкчылыктарын көздөө менен ишке ашырылышы;

- мугалим менен окуучунун ортосундагы көмөктөштүү, билим жана адам болууга умтулган кызыкчылыктар, максаттуу мамилелер же таалим-тарбия процессинин натыйжалуу жүрүшү;

- педагогикалык кызматташтыктагы рыноктук мамиленин эки тараптын тең бирдей кызыкчылыгы, адамзат тагдырын көздөгөндүгү, баалуулугу, натыйжасы көзгө көрүнүктүүлүгү менен ачык-айкын, анык болгондугу;

- педагогикалык кызматташтык боюнча теория тажырыйбалар саясатташпаган, түбөлүктүү адамзат маселесин көтөргөндүгү, өз ара ыктыярдуу адамдык карым-катнаштан келип чыккандыгы;

- педагогикалык кызматташтык мамлекеттик башкарууну жана мамлекеттин экономикалык, социалдык, саясий маселелерди чечүү боюнча алгачкы билим, көндүмдөрдү калыптандыргандыгы;

- Педагогикалык кызматташтык менен мамлекеттик башкаруунун окшош, айырмаларын салыштыруу мүмкүнчүлүгүнүн табылгандыгы;

- жаштардын мамлекеттик жана өз алдынча башкаруунун илимий негиздерин калыптандыруу менен гана чектелбестен өнүктүрүү маселесине умтулгандыгы;

- окуучуларды, студенттерди саясий, социалдык-экономикалык, тарыхый окуялар жана фактылардын өнүгүү процесстеринин диалектикасын изилдөө, прогноздоо аны мамлекеттик башкаруу системасы менен айкалыштырып иштеп чыгуу мүмкүндүгүн түзө алгандыгы;

- мамлекеттик башкаруунун илимий негиздерин калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн илимий теориясын тереңдетүү максатында таалим-тарбиянын эффективдүү методикасынын жана критерийлерин иштеп чыгуу мүмкүндүгү;

Таалим-тарбия процессиндеги башкаруунун практикалык баалуулугу:

- бардык (мамлекеттик, жеке менчик) окуу жайлардын практикасында окутуунун рыноктук мамилесин пайдалануунун ыңгайлуулугу;

- кызматташтыктын педагогикасынын мезгилге үндөштүгү, табиятында өз ара адамдык мамилелердин жатышы, ал мамилелердин өз алдынча, укуктук, гуманисттик, демократиялуу башкаруунун принциптерине алып келиши;

- мезгилдин талабына жараша рыноктук мамиленин теориясын таалим-тарбия процессинин жүрүшүндө эле түшүнүүгө жана башкаруу процессине даярдагандыгы;

- окуу процессинде окуучулардын жана студенттердин өз ара мамилелеринин түзүлүшүндө кызыгуулар артып, өздөшүүнүн сапатынын жогорулагандыгы;

- коомдук-саясий, адеп-ахлактык, экономикалык маселелердин маңызын жана өнүгүү диалектикасын туура түшүнүүгө ыңгайлуу шарт түзө алгандыгы;

- тарыхый окуяларды, фактыларды, саясий, экономикалык, социалдык кризистик абалдарды көрө билүүгө, ага туура баа берүүгө жана ал окуялардын коомдогу өзгөрүүлөрүнүн мыйзам ченемин, келип чыгуу себептерин аныктай алуу менен изилдөөчүлүккө, ишмердикке, чыгармачылыкка алып баргандыгы;

- кызматташтыктын теориясы, мамлекеттик башкаруунун идеясы менен айкалышып реформаторлукка, жаратмандыкка окшогон коом таңсык болгон сапаттарды калыптандыргандыгы;

- мамлекеттик башкаруунун ички идеясы окуучулардын, студенттердин Мекенге берилгендик, туруктуулук, чечкиндүүлүк, максатка умтулгандык сыяктуу адамдык сапаттарды өнүктүргөндүгү;

- мамлекеттик башкаруунун илимий негиздерин калыптандырууга, тактыкка, тең салмактуулукка, сабырдуулукка, токтоолукка тарбиялагандыгы;

- окуучулардын, студенттердин мамлекеттик башкаруунун илимий практикалык негиздерин терең өздөштүрүүгө болгон кызыгуусун өнүктүргөндүгү;

- коомдук-саясий, адеп-ахлактык жана эмгекке тарбиялоого басым жасаган класс жетекчилер, кураторлор окуу жайларынын өзүн-өзү башкаруу уюмдарынын өз алдынча пайдалана алгандыгы.

Адабияттар:

1. Опыт работы и творческих отчетов учителей новаторов: С.Н. Лысенкова, заслуженный учитель школы РСФСР, Москва, школа №587,
2. В.Ф. Шаталов, сотрудник Института усовершенствования учителей, учитель школы №5, Донецк.
3. И.П. Волков, заслуженный учитель школы РСФСР, кандидат педагогических наук, учитель школы №2, Реутово Московской области.
4. В.А. Караковский, заслуженный учитель школы РСФСР, кандидат педагогических наук, директор школы №825, Москва.
5. М.П. Щетинин, ст. научный сотрудник Института общих проблем воспитания АПН СССР.
6. Е.Н. Ильин, учитель-методист школы №307, Ленинград.
7. Ш.А. Амонашвили, профессор, доктор психологических наук, член-корреспондент АПН СССР.